

PETŐFI »JÁNOS VITÉZ«-ÉNEK HATÁSA ARANY »TOLDI«-JÁRA.

Petőfi és Arany személyes viszonyáról hű képet úgy alkotunk magunknak, ha e nemes baráti szeretetre vonatkozó néhány költeményükön kívül levelezésüket is figyelemmel kísérjük.

Írói viszonyuk megállapításánál is főképp a két költő egymás közt váltott és egyéb levelei igazítanak útba. Ha ezeket mellőzzük, tévútra jutunk.

Igy nem valószínű a »Költők és Írók« Arany János-kötetének az a feltevése, hogy »A helység kalapácsa« hatott az »Elveszett alkotmány«-ra. Hiszen Arany Szemere Miklóshoz 1857 november 29-én kelt levelében a következőket írja: Magát Petőfit akkor ismertem meg, mikor már megállapított neve volt. 46-ban, ha jól emlékszem. Addig, ha láttam tőle egy-két dalt, az rám nézve olyan volt, mint akárkié. Kevésbé ismertem az irodalmi életet.«

»János vitéz« az első költeménye Petőfinek, melyről levelezésében Arany említést tesz. Szilágyi Istvánnak 1847 január 9-én a következőket írja: »Toldi nagyra nőtt. »János vitéz«-nél nagyobb; megoldvastam«. A két mű rokonságáról is nyilatkozik Szilágyihoz írt 1847. nagypénteki levelében: »A szalontai kritikától félek. A hol »János vitéz«-re elmondják: »az is bolond, a ki az ilyet kinyomtatja«, ott »Toldi« nem várhat kedvező fogadtatást«. Petőfi 1847 február 4-én Aranyhoz intézett költői levelében szintén céloz János vitéz és Toldi hasonlóságára.

»S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei manóját.
A szegény nép! olyan felhős láthatára,
S felhők közt kék eget csak néha-napján lát.

Nagy fáradaimait ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára.«

Sokat és sokan idézik e verseket, de eddig még senki nem mutatott rá, hogy *Petőfi azzal üdvözölte nagy költőtársát, hogy versbe foglalta azt a prosában írt előszót, melyet Vahot Imre írt*

»János vitéz« első kiadása elé. Ugyanazt mondja a kiadója Petőfi-ről, a János vitézről, a mit Petőfi Aranyról, a Toldiról: »Benne az annyi inség- és nyomorral küzdő szegény köznép is vigaszt, enyhét, örömet, nemesebb szellemi élvezetet talál. Leginkább oly szempontból kell megítélni Petőfi ezen költeményét«.

Ily szempontból, majdnem ily szavakkal is ítélte meg Petőfi Arany Toldiját is a »Toldi írójához« kezdetű költeményében.

A költők levelezéséből kitűnik, hogy személyes viszonyuk akkor kezdődött, mikor Petőfi Toldit olvasta. Írói viszonyukat ugyancsak leveleik tanubizonyosága szerint attól kezdve nyomozhatjuk, mikor Arany a János vitézt olvasta.

Ez az idő, az 1846-iki év egybeesik Toldi írásával. Miben hatott János vitéz Toldira? Ez az első kérdés, melyet a két költő írói viszonyára fel kell vetnünk és az ő nyilatkozatuk szellemében megoldanunk.

* * *

1847 október 11-én írja Arany Szász Károlynak: »Petőfi már jóformán útát tört — nyomán haladni egyikünk sem szégyenlhet. Valamint Petőfi ragyogó szóvirágok, összekúszált s minden magyarságból kivetkeztetett szófűzés nélkül, a maga egyszerű nyelvével érdekesen fejezi ki magát, úgy mi is, ha akarunk s tehetségünk van, kifejezhetjük«.

Arany e nyilatkozatát olvasván, nem fogunk csodálkozni azon, hogy Toldijára erősen hatott János vitéz nyelve és stílusa. Sőt, ez a nyilatkozat valószínűvé teszi azt is, hogy Aranyt előbb egy-két verssor, egy-egy tősgyökeres népies szólásforma ihlette meg a János vitézből és a nyelvi kifejezés mint asszociáló elem felidézte a motívumot is. Erre számos példát idézhetünk. Jancsi panaszkodik gazdájára a francia királynak:

Hogyha nem ment dolgom a maga rendiben,
Meg-meg husángolt ő, amúgy istenesen.

Toldi I.:

Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolga
Hortyog, *mintha legjobb rendin* menne dolga.«

Az átvétel kétségtelen: a gazdasági cseléd kötelesség-mulasztásáról van szó mind a két költemény megfelelő kifejezés-módjában.

J. V. I.

Pillants ide, hiszen ezen a világon
Csak te vagy én nekem minden multságom.

Toldi IV.

»Itt hagynád sokféle kedves multságod?«

Megtudjuk, mi vonzza a faluhoz Jancsit és Miklóst, hol különben rossz sorsuk van.

»Jaj, eszem a szivét« — mondja a parasztmenyecske a hazatérő, megkerült Jancsinak

»Jaj, eszem a lelked« — beczezi Bencze a megkerült Miklóst.

J. V.

*Futott, míg a szuszából gazdája kifogyott ;
Azután ballagott, megállt, meg ballagott.
Jobbra is, balra is ; s mind evvel mit akar ?
Nem tudta, mert nagy volt fejében a zavar.*

Toldi VI. :

Merre ? vagy hová fut ? azt egyik sem tudja,
A bolondok utát jobbra-balra futja.

A helyzet ugyanaz. Jancsit a gazdája üldözi, Miklóst György.

J. V. XIX. :

Az óriás még föl nem tápázkodhatott
A mint János vitéz a túlpartra jutott.

T. VI. :

Föltápázkodtak a szolgák ügyel-bajjal.

Miklós addig már messze jár, úgy mint János vitézünk.

J. V. VI. :

S a kancsók mélységes fenekére néztek
S lett eltemetése fejökben az észnek.

T. X. :

Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze,
Temessük el azt ma, itt van, igyál, nesze.

J. V. XIII. :

Most már örömemnek nincsen semmi hija.

— így szól a francia király, mikor a fényes győzelem után viszontlátja édes leányát.

T. XII. :

»Hogy örömében ne maradjon hiány«

— írja Arany, mikor a fényes győzelem után Miklós viszontlátja édes anyját.

Stilusbeli hatás is sok van. Dr. Esztegar László a Magyar Könyvszemle 1905. évfolyamában közölte a Toldi kéziratát. Ez a kézirat mutatja, hogy Arany stilizálás közben mennyire

a János vitéz hatása alatt állott. Ma azt olvassuk Toldi Előhangjában :

Mintha *pásztortűz* ég őszi éjszakákon,
»Toldi Miklós képe úgy *lobog* fel nékem.«

A kéziratban így van :

»Toldi Miklós képe úgy *csillámlik* nékem.«

Rögtön eszünkbe jut Petőfi János vitézének elején ez a kifejezés : »A patak csillámló habjára«. Arany megváltoztatta a kifejezést, de mai fogalmazásában is a János vitéz egy helyére emlékeztet :

»Nem látta *lobogni a pásztortűzeket*.«

A Toldi kéziratában van egy hasonlat, mely Petőfi kedves madaráról, a gólyáról szól. Petőfi a János vitézben is említi a gólyát.

T. II. 8. :

Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
Valami... nem tudom én azt kimondani.

E helyett a kéziratban a következő két sor fordul elő :

»A bosszúság pedig úgy olvad, úgy gyérül,
Mint tavasszal a hó a gólya fejről.«

Nem is szerencsés a hasonlat, ki is hagyta a sajtó alá került műből, hogy mégis leírta, azt csakis Petőfi hatásának tulajdoníthatjuk.

A stilisztikai figurák közül a körülírásban feltűnő az egyezés. Jancsi húsz legényen kitett, noha nem érte még húszszor a telet. Miklósnak szörnyű vendégoldal reng araszos vállán, pedig még legénytoll sem pelyhedzik állán. Jancsi megcsókolta Iluskát nem egyszer, se százszor, ki mindeneket tud, az tudja csak, hányszor, Toldi Lőrinczné is öleli, csókolja Miklóst s tudja, hogy az, ki a szíveket vizsgálja, benne minden kívánságát megtalálja.

Sok a népies egyezés stílusukban. Ilyen a szóknak megszóritott jelentésben való használata (az istenadta, ott teremni), a nagyság, számtalanság fogalmának általánosabb értelemben vett szóval való kifejezése (tenger virág), vagy a szókettőzés figurája útján (hetedhét ország). Ilyen az archaisticus kifejezés-mód (kicsinyég) és szerkezet (látta, hogy mi légyen), a szenvedő mondatszerkezet kerülése, a névszói kifejezések kedvelése (menet, mentiben, e helyett : mikor ment). De mindezek tárgyalása itt keresztültörné dolgozatom keretét, ezért Szarvas

Gábor értekezésére utalok: »János vitéz nyelvéről« és Lehr Albert nagy Toldi-commentárjára.

Az előadás módjában a magán- és párbeszédnek gyakoriságával hatott Petőfi. S talán az előadás két naiv, primitív módjával is. Az egyik a legfontosabb szók ismétlésében áll:

»Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel.
Pest alatt ért össze utasunk az esttel,
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.
De miféle sírnak sötétlik ott dombja? ...

János vitéz is ér egy temetőhöz:

»Fáradottan a sötétségben megállt,
Valami halomra fejét lehajtotta,
Hogy fáradalmát az éjben kinyugodja.
Ledőlt, el is aludt, észre nem is véve,
Hogy nem nyugszik máshol, hanem temetőbe.
Temetőhely volt az, ócska temetőhely.«

Csakhogy Arany kéziratában több ilyen — később átdolgozott — előadásmódra találunk. Egész strophákat írt eredetileg ilyen hangnemben, Petőfi csak ezt az egyet. Aranyban itt inkább a biblia előadásmódjának hatását kell feltételeznünk.

Egy másik primitív népies előadásmód a találgató forma. A naiv, beszédes ember, ha valamiről kérdezősködik, mindjárt találgatja, is, mi lehet rá a felelet.

»Hát János vitéznek milyetén sors jutott?
Őt is elsodorták a lelketlen habok?
Hejh biz a haláltól ő sem volt már messze.

»Ismer-e még engem? Nem is ismer talán,
Tudja, én vagyok az a kis szomszéd leány.

Arany Toldijában az I., II., VI. és IX. Énekekben használja az előadásnak ilyen módját.

Csakhogy az ilyen strophák:

»Mit jelent a hü-hó gyászos özvegy házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?
Toldi Lőrincznének most van-e a torja?
Vagy menyegzőjének hozta így a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysege ágyát
S másnak adta élte fonnyadó virágát?«

inkább Homerosra emlékeztetnek szélesen kivitt ecsetelésükkel. Viszont az is tény, hogy a biblia és Homeros hatott a János vitézre is s abban mindenesetre megegyezik Petőfi és Arany, hogy egyszerű eszközökkel érnek el nagy hatást.

Vörösmarty lengő sisakú, villogó pánczélú lovagjait, dísméneit csak egy pillanatra látjuk Laczfi nádor hadában és

a gyönyörű huszárok seregében, melyet Kukoricza Jancsi úgy megbámul. De ez a had csak elvonúl az általútnál s mikor a csavargó Jancsi és a paraszti Miklós közójük áll, megtörténik az a csodás metamorphosis, hogy ők lesznek a legelsőök; az ő egyszerűségük, épségük, erejük arat diadalt.

Petőfi és Arany beviszik a népiest, az egyszerűt, az épet a sallangos, kápráztató színű irodalmi csapatba és diadaluktól visszhangzik az ország, visszhangzik Európa, mint Miklós bajnoki tetteitől, mint János vitéz harcai dicsőségétől.

* * *

»A költészetben többé-kevésbé mindnyájan utánzóok vagyunk« — írja Arany János »Írányok« cz. értekezésében. Maga a »lángész a meglevő példányok után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, a mi jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, a minő minta előtte lebeg, a benne levő eredeti erő által egészen mást hoz létre.«

A Toldi meséjét Arany Ilosvaiból merítette, de ennél az előzőjénél csak kevés jót talált. Sokkal többet merített kór-társának, Petőfinek János vitézéből.

Már az anyag beosztásában nyilvánul ez a hatás. Arany néhány Éneke kezdősoraiban a cselekmény időpontját jelzi, még pedig a nap, a hold, a csillagok állásának megemlékezésével. Ez népies vonás: a szántó-vető, a bojtár így igazodik el az időben.

Az Énekek ilyen kezdősorai János vitézre emlékeztetnek:

J. V. I.

Tüzesen süt le a nyári nap sugára.

J. V. II.

A patak habjain piroslott az este.

J. V. V.

Mikor a nap fölkel s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger, feküdt körülötte.

T. I.

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,

T. V.

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten.

T. VI.

Szépen süt le a hold Nagyfalú tornyára.

Petőfi egy-egy Ének cselekményének időpontját jelzi az égitestek járásán, egyúttal a fénylő égi testeknek aesthetikai

hatását. A patak habjain piroslik az este. Arany szintúgy jelzi az időpontot s az égi testek közvetlen aesthetikai benyomásait.

T. IX.

Pest város utczáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fehérlik fenn a holdvilágban.

Arany az égi testeknek reproductív benyomásait is feltűnteti. Az V. Ének elején allegóriává színezi ki a rajzot. A gyilkosságba esett, tépelődő, vallásos Toldi Miklóstra az esti égbolt úgy hat, mint egy ezüst koszorúval borított koporsó. Arany többet ad, mint a mennyit átvesz. De azt is megállapíthatjuk, hogy nincs egyetlenegy Éneke sem, melyben nem merített volna motívumot a János vitézből. Kukoricza Jancsinak nyári napmelegben odatapadnak bámuló szemei — nem a patak csillámló habjára, hanem kiért eped, Iluskára. Nyári napmelegben Miklós széles országútra messze-messze bámul — nem is a forgószelet nézi, hanem a miért eped, a katonaságot. Közeledik Laczfi nádor hada. Ilosvai nem említi, hogy Miklós közéjük vágyik. Arany e helye:

»Szép magyar leventék, aranyos vitézek!
Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek,

Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!«

Petőfi János vitézén alapszik. Jancsi is találkozik gyönyörű huszárokkal.

J. V. VII.

Mikor őket Jancsi közeledni látta,
Alig fért meg szíve a baloldalába,
Mert így gondolkodott: »Ha befogadnának,
Be örömet mennék én is katonának!«

Azt már Ilosvaiból vette Arany, a mi ezután következik: Ilosvaiban a nádor:

Egy rakodó szénaszekeret lőtt vala,
Tholdi Miklós kezében nyomtatórúd vala,
Sok szóval az utat tőle kérdik vala,
Tholdi Miklós ezen igen búsult vala.

A szénásszekér, a nyomtatórúd motívumát egy kevés változtatással átvette Arany; kérdés, vajjon Ilosvainak ezt a sorát: »sok szóval az utat tőle kérdik vala« Arany úgy értelmezte-e, hogy a katonák ostoba parasztnak tartják Miklóst s ezért tudakolják hosszasan az utat, a min aztán Miklós elbúsul. Ez értelmezésben Ilosvain alapulna az a motívum is, hogy Arany művében parasztnak szólítja Miklóst a nádorispán. Csakhogy e feltevésnek ellene mond az Arany-féle vers, melyben

Laczi éppen a semmibevevés jeléül nem igen áll szóba hosszasan Miklóssal, hanem csak amúgy félvállról, hetykén, kurtán kérdi az utat s a sok szó a katonák részéről csak akkor esik, mikor erejét, vitéznek természettségét megtapasztalják.

Sokkal hihetőbb, hogy itt is a János vitéz hatott a költőre. Petőfi költeményében földinek szólítja Jancsit a vezér. Arany egyik prosai dolgozatában a »Töredékes gondolatok« V. fejezetében használja ezt a szót, a hol tanulatlan falusi parasztokról beszél. »Egyik nagy költőnk arczképeére hallám e megjegyzést: úgy néz ki, mint a falu bolondja. S valóban fosztassék meg e költő az elemi oktatás minden jótékonyágától, hagyassék magára egy rideg faluban, hol az anyagi lét fentartása vesz igénybe minden erőlkifejtést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügyesebb földiek szemében egyéb lesz-e.«

Laczi parasztnak nézheti Miklóst, hiszen György a béresek között is czudar csihésnek tette.

Kukoricza Jancsi nevelőanyjának szavai jutnak eszünkbe:

»Ha felcsuporodik a kis istenadta,
Nem kell kednek bérest, juhászt fogadnia.«

Ezzel tudott hatni kapzsi férjére. Így gondolkozott a kapzsi Toldi György is. Ezen búsul Miklós. Laczi és serege csodálják Miklós alakját, erejét. János vitézben hasonlót olvasunk:

»Bámulói lettek katonapajtási,
Nem győzték szépségét, erejét csodálni.«

E sorok folytatása:

És a merre mentek s beszállásozának,
Induláskor gyakran sirtak a leányok,
Leányokra nézve, mi Jancsit illeti,
Egyetlen egy leány sem tetszett ő neki.

Toldi szerelmére emlékeztet. Aranyt még a múlt század hatvanas éveiben is élénken foglalkoztatta a János vitéz. A Koszorú 1863. II. 18. számában »A jövő stilusa« czímen a János vitéz prosai paródiáját írja meg a pesti köznyelv kigúnyolására. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a Toldi szerelme első Énekének írásakor hatással volt rá. Ép ebben az Énekben sokféle irodalmi hatás tükröződik. Vörösmarty Szép Ilonkáján kívül Schiller »Die Glocke«-jáé is. A János vitéz fent említett soraira a következő stropha emlékeztet a Toldi szerelmében:

Az, kiért a lányok hiába epednek?
Az, kiért a lányszív hiába reped meg?
Minden szem kíséri, mint virág a napot,
De ő a virág közt csak lovával tapod,
Vagy mint nap az égen a napraforgókkal,
Egy csöppet se gondol szegény leányzókkal.

A gondolat ugyanaz, csak az előadást, a hangot idomította Arany a magasabb fajú epos tárgyához és modorához.

Térjünk vissza az első Toldihoz! Az expositióban a költő megemlíti Györgyöt, mint Miklós rosszakaróját, de még nem lépteti fel. Ép így János vitézben a mostoha az expositióban csak meg van említve, de még nem találkozunk vele. György II. Énekbeli viselkedését a költő előkészíti az I. Énekből róla mondottakkal. A mostoha II. Énekbeli viselkedését ép így Petőfi az I. Énekből róla mondottakkal. Toldi expositiójában tehát Petőfi János vitézének hatására ismerünk. Hasonlítsuk össze a két költemény bonyodalmát! Arany szerint György azért korholja Miklóst, mert lebzsel, hanyag. János vitéz II. Énekében a mostoha szintén szidja Iluskát, hogy henyel, lopja a napot. János vitéz II. Énekében a főhős elkövet valamit, a miért elüldözik hazulról. A két hős lelki állapota is egyezik a három Éneken keresztül. A I. Énekből Jancsi és Miklós ábrándozó és sóvárgó. Az egész világról megfélemedező lelkiállapotban tűnnek fel előttünk. A II. Énekből kitörő, majd elfojtott düh vesz erőt rajtuk. A III. Énekből csüggedést, bánatot éreznek. *Toldi IV. Énekében a nagyfalusi nádas, Miklós búja, bujdosása, éhsége, szomja, falatozása, édes álma János vitéz V. Énekének erős hatásán alapszik:*

Oldalvást a napnak első sugarára
Fölpiroslott egy tó; környékezte káka.
A tónak szélénél, a káka közepett
Egy hosszú-nyakú gém eledelt keresett,
És a tó közepén gyors halászmadarak
Hosszú szárnyaikkal le s föl szállongtanak.

Jancsi csak ballagott sötét árnyékával
S elméjének sötét gondolkodásával;
Az egész pusztában széjjelsütött a nap,
De az ő szívében éjek éje maradt.

Mikor a nap elért az ég tetejére,
Eszébe jutott, hogy falatozni kéne,
Tennap ilyen tájban evett utójjára —
Meg alig is bírta már lankadó lába.

Letelepült, elővette tarisznyáját,
Megette maradék kevés szalonnáját
Nézte őt a kék ég, a fényes nap, alább
Ragyogó szemével a tündér délibáb.

A kis ebéd neki jóizűen esett,
Meggyszomjazott rá, a tóhoz közeledett,
Kalapjának belemártá karimáját,
Ekkép enyhítette égő szomjúságát.

A tónak partjáról nem távozott messze,
Az álom szemének pilláját ellepte;
Vakondoktúrásra bocsátotta fejét,
Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét.

Lehetetlen rá nem ismernünk e strophákban Toldi IV. Énekének tartalmára. Csak a sorrend más a nagyfalusi nádasban rejtőző Miklósról szóló részletekben, mint Petőfi leírásában. Az aeszthetikai benyomások sorrendje dönti el egy mű értékét. Arany Toldijának IV. Éneke ép ezért felülmúlja mintáját. Jancsi egyedül van a nádasban, Miklóst Bencze keresi fel. Miklós ily szavakkal fordul a hű szolgához :

Mondd meg ezt, jó Bencze, az édes anyámnak :
Gyászba borúlt mostan csillaga fiának.

A néphit szerint mindenkinek van csillaga, mely egész életén át kíséri ; ennek változása elhatározó befolyást gyakorol az ember sorsára. János vitézben is ez a felfogás : »Gazd'uramnak ügyis rossz a csillagzatja«. (J. V. III.) De nemcsak ezt a szomorú üzenetet küldi édesanyjának az ős Toldi-házba, miközben nagy meleg könnycsepp ült szeme pillájára. Petőfi »Távolból« című költeményében azt írja, hogy bár könnyben úszik két szeme pillája, nem akarja megszorítani édesanyját, kitől elszakadt, hanem jó híreket küld neki az ismerősökkel, kik az őslakba betérnek. Miklósnak a nádasból küldött üzenetében megnyilatkozik az ifjúságnak nyughatatlan érzése, az a szívzajlás, mely a családi körből a nagyvilágba ragadja, hogy felküzdje magát valamire :

Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta,
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömeben.

»Megrepedne a szíve szegénynek« — így végződik a »Távolból« című költemény is, melyben Petőfi ugyanazt a szívzajlást énekelte meg, melyet Gyulai Pál a Toldiban megfigyelt s mely János vitézt is áthatja.

Toldi V. Énekének cselekményét, a farkaskalandot Vörösmarty Tündérvölgyéből vette Arany, illetve csak a motivumot. Vörösmarty Tündérvölgye Petőfi János vitézére is hatott : sárkányaival, sötétségbe boruló tájaival, holló-varjúkárogással benépesített erdőivel, tündérvölgyi tavával, a meghalt, feltalált és életre keltett szűz regéjével. Lehetséges, hogy János vitéz e motivumai vezették Aranyt a Tündérvölgy egy motivumának értékesítésére. Toldi VI. Énekében Miklós elbúcsúzik édesanyjától. Miklós és Toldi Lőrinczné búcsújelenetére Jancsi és Iluska búcsúzkodása hatott. (J. V. IV.) Erre igen érdekes bizonyítékunk van. *A János vitéz 1845. és 1846-iki kiadásában egy versszakkal kevesebb foglaltatik, mint a későbbi kiadásokban. Iluska búcsúszavai hiányoznak.*

»Most hát, Jancsi lelkem eredj, ha menned kell !
A jó Isten legyen minden lépéseddel.
Ha látsz tört virágot útközépre vetve,
Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe«.

Ez a versszak ismeretlen volt Arany János előtt, mikor Toldiját írta : Ezt azért kell leszögeznünk, mert Arany Toldijának éjszakai búcsújelenetében az elválás percében Toldi Lőrinczné szintén nem szól, csak Miklós búcsúzik szóval. Még egy másik egyezés is van a két búcsújelenetben. Jancsi elfordul : »ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult.« Miklós tartani akarta magát, de »hiába« ; megáradva hull a könnye két szemének. Toldi VII. Éneke János vitéz V. Énekéből indul meg.

A világ sötétbe öltözködött vala,
Szörnyen zengett az ég, hullt az istennilya.

T. VII.

Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott.

Rekkenő nyári hőségben kezdődik a János vitéz és a Toldi cselekvénye ; a hirtelen támadt zivatar leírásában is követi Petőfit Arany : mikor hősük a falu határát is átlépi, tör ki az égiháború. Aranynál azonban a zivatar nemcsak okozat, a nagy hőségnek a következménye, mint a hogy János vitézben, hanem ok is egyúttal arra, hogy György felhagyjon az üldözéssel. Arany Toldi bujdosását a Nagy-Alföldön a János vitéz nyomán írja meg :

J. V. V.

A nap fölkelésétől a nap enyésztéig
Egyenes rónaság nyújtózkodott végig.
Nem volt virág, nem volt fa, nem volt bokor ott,
A harmat apró, gyér füveken csillogott.

T. VII.

És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte.

J. V. V.

Az egész pusztában széjjelsütött a nap.

T. VII.

Ki volt útítársa a kietlen pusztán ?
A nap ment utána, a kék égen úszván.

Miklós Pestre érve találkozik a gyászoló özvegygyel. Arany költeményében fiai sírján térdepel az asszony, mikor Miklóst arra viszi útja. János vitézt is kétszer vezetí temetőbe a költő, a XVIII. és XXII. Éneekben. Miklós is kétszer tér be sírkertbe, a VII. és IX. Éneekben. Egyszer tanyát fog ott éjre, mint János vitéz is, a másik alkalommal az özvegy asszony siralma csalja oda, mint János vitézt a meghalt kedvesén való bánat. Ilyen külső egyezés a két költeményben az is, hogy Lajos király

kérdésére ismerjük meg Miklós gyermekkorának történetét, Kukoricza Jancsi is egy király kérdésére beszéli el gyermekkora viszontagságait. A Toldi X. Énekében Miklós és Bencze betérnek egy csárdába. Kukoricza Jancsi ugyancsak éjjel betér a zsványtanyába, melyet messziről csárdának néz s míg a zsványok duhajkodnak, isznak :

»Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott,
Kínálgatták, de ő aprókat kortyantott.«

Ott Jancsi, itt Bencze az, a ki mértéket tart :

T. X.

Nem is bátorkodott inni egyszer sokat :
Mindig megolvasta titkon a kortyokat.

De mértéket tartott az öreg czimbora :
Csak apránként fogyott a pintesből bora.

A hasonlóság a két költemény közt e ponton is nyilvánvaló. A zsványok azzal kérkednek, hogy sok a pénzüik, aranyuk s nagy áldomást csapnak. Miklós is, mikor sok a pénze, aranya, szakasztott úgy, betyárosan mulat.

Toldi XI. Énekében merített Arany legtöbbet Ilosvaiból. Teljes hat strophát : a mérközés leírását. Csak egy dologban tér el tőle s ebben János vitéz hatott Aranyra. Ilosvainál Miklós nem kegyelmez a könyörgő cseh vitéznek. Arany szerint kegyelmet ad neki s csak később az orgyilkos kísérletéért sújtja halállal.

János vitéz XII. Énekében a török basa fia könyörög János vitéznek :

»Kegyelem, kegyelem, nemeslelkű vitéz !
Ha semmi másra nem : ifjúságomra nézz,
Ifjú vagyok még ; az életet szeretem . . .
Vedd el mindenemet, csak hagyd meg életem !«

A cseh vitéz így könyörög :

»Kérlek, édes fiam ! ne kívánd halálom,
Minden vagyonomat im neked ajánlom.«

János vitéz és Toldi Miklós megkegyelmeznek ellenüknek és vagyonukat nem áhítják.

A XII. Énekben is merít Arany a János vitézből. A francia király beszéde Jancsihoz olyan, mint Nagy Lajos beszéde, melyet az urakhoz és Toldi Miklóshoz intéz.

J. V. XIII.

»Figyelmezzetek rám, ti nemes vitézek,
Mert nagyfontosságú, a mit majd beszélek.«

T. XII.

»Urak! hű vitézim! ide hallgassatok,
Mert nem tréfaság az, a mit most hallotok:«

J. V. XIII.

»Mindenek előtt mondd meg a nevedet
Bátor vitéz...

T. XII.

A király szólt: »Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat.«

Sokkal fontosabb a kifejtésben egy másik hatás. Arany eleget tesz a költői igazságszolgáltatásnak — ellentétben Ilosvaival — György felsül, megszegyenül, de más baj nem éri, sőt Miklós jószágából megtarthatja birtokát és öccse osztályrészét is, melyre fősvény lelke annyira vágyott. Miklósnak ezen nemesszívű elhatározása a János vitéz XVI. Énekére emlékeztet. Mikor Jancsi a franczia királytól kapott kincsekkel hazafelé vitorlázik, arra határozza el magát, hogy gazd'urának, ki vele nem épen a legszebben bánt, mindezt elengedi, sőt meg is jutalmazza, mert igazság szerint ő oka szerencséjének. Miklóssal sem a legszebben bánt György, de Miklós is megbocsát, sőt meg is jutalmazza nagy örömeiben, mert azzal, hogy világgá zavarta, okozta szerencsését. De nemcsak Petőfi hatott a Toldi utolsó Énekére. A két testvérnek, a daliásnak és a kapzsinak a király és kísérete előtt való szóváltása s az a tény, hogy a birtokon, a jusson való perlekedés itt a legfőbb földi bíró előtt zajlik le utolszor s úgy oldódik meg, hogy a király elébb a daliásabbnak akarja odaítélni, de a hitványabb kapja, míg a másikat lovaggá üti és királyi fejéhez választja, hadi pályát tűzve ki céljául, harci dicsőséget szánva neki földbirtok helyett, mindez *úgyis* teljesen megegyezik Shakespeare János királyának első felvonás második jelenetével. Arany már 1845-ben és 1846-ben buzgón, mohón olvasta és fordítgatta Shakespeare (lásd Szilágyihoz intézett leveleit) és épen János királyt az ő fordításában bírjuk. A Toldiban kétségkívül shakespeare-i hatás is van. Mint sok más is. De főleg Petőfi János vitézéből kötötte össze sok helyen az Ilosvai versezetében össze nem függőt, belőle töltötte ki itt-ott a hézagot, indokolta az esetlegest.

* * *

Petőfi nem csupán forrása volt Aranynak pályaműve írásakor, hanem bátorítója is egyúttal. Népies költeményt Arany talán nem is mert volna írni a János vitéz ismerete nélkül, noha tisztában volt a népies epika fogalmával. Szilágyi Istvánnak írja 1847. nagypéntekjén: »Népeposz az Ilias és Odysseia. Nem egyebek ezek egyszerű tejmézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel páro-

sulva van s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. Ez lebegett előttem, midőn Toldit írtam.»

A költői fenséget Arany az Iliasban találta és függetlenül Petőfítől a Toldiban is megszólaltatta. De az Ilias követésében is volt előzője: Zrínyi és Vörösmarty Mihály.

Az egyszerűség az Odysseia sajátja, ezt nem találta fel egy magyar epikai műben sem mindaddig, csak a János vitézben. Ismerte, olvasta-e Petőfi az Odyszeiát? nem tudjuk, De a görög epos meséje akkor közismert volt, már diákkorában hallhatta Petőfi s műve, a János vitéz eloszlát minden kétséget: Petőfi esztetikai benyomásai közt az Odyszeiában megörökített történet is helyet foglalt. Az irodalomtörténet nem szól arról a nagy hatásról, melyet az Odysseia a János vitézre és csak keveset arról, melyet a Toldira gyakorolt. A »Költők és Írók« Homeros-kötetében Csengery János »Homeros nálunk« címen értekezik Homerosnak a magyar irodalomra gyakorolt hatásáról és Petőfit nem is említi. Itt nem mellőzhetem e hatás kutatását. Petőfi művében oly sokszerűek az Odyszeiából felcsengő reminiscenciák, hogy »Homér-Arany János«, mint Petőfi nevezi nagy költőtársát, bizonyynyal észrevette ezt s buzdításnak, bátorításnak tekintette Toldija írásakor.

Bizonyos analógiákat is találunk kettőjük közt az Odysseia követésében. Egyetlen sora van a János vitéznek, mely a magyar népköltészet stílusától elütő: a Tündérország szépségéről szóló Éneken:

»Illatterhes szellők lanyha fuvallatja.«

Ezt a kifejezést az Odyszeiából vette, hol »illatterhes éjtszakát« olvasunk több helyt. Arany is átveszi az Odyszeiának egy szólását, a Toldy Ferencztől kifogásolt tekerő, keserű ornyilalást. Lehet különben, hogy Toldy Ferencz a Petőfi homéri kifejezését is megróttá a sorok közt az Arany Toldijáról szóló bírálatában (Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847.), mikor azt írta: »Az eddig írt népies művekben mindig találkozott szó, fűzés, mely a műköltészet befolyását érezte.« Van más analógia is. Odysseus a legnagyobb veszély pillanataiban a maga erejére van utalva, mert így jobban kitűnik a kiválósága. Csak mikor az emberi erő nem elegendő, jön a természetfölötti segítség: Hermestől Kirke varázsa ellen fű, Leakotheától a kiűzésre varázskendő. János vitéz is egymaga küzd az óriások, a vadállatok ellen. Csak a hol physikai lehetetlenségekkel áll szemben, fű bele varázssípjába. Toldi Miklós is jut olyan helyzetbe, így a farkaskalandban, hogy ha ezer lelke volna, mégis elpusztulna. A költő így jellemzi:

Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
Hogy ha nő veszélye, nő a bátorsága,
Kisegíti magát, sohase féltsetek.

Mikor azonban hajráz a halló, bűg a kürt, hajtóvadászatot rendez ellene a bátyja, az isteni gondviselés zivatart zúdít az üldözőkre és Miklós megmenekül.

A vihar Odysseust nem igen viseli meg. Mikor bujdosását panaszolja egy koldus álképében Eumaiosnak, csak az éhséget említi fel csapásúl. János vitéz sem bánja a zivatart:

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,
Lekonyította a karimás kalapot,
Nagyszőrű subáját meg kifordította,
Úgy tekintett bele a vad zivatarba.

Miklós:

... messze tette magát azon éjjel,
Szembeszállt esővel, villámmal és széellel.

Az éhség bizony kikezdi János vitézt és Toldi Miklóst is, akárcsak Odysseust és társait. Mohó evés-ivásuknak is ez a közös magyarázata. Az átélt vagy bekövetkezendő nélkülözés. Az Odysseiában egyre, néha napokon át rágják a sok húst, csak isszák a vörösbort. El sem is akarnak mozdulni némely termékeny szigetről. János vitéz és bajtársai a francia király vendégszerető asztalánál ugyancsak nekilátnak az evés-ivásnak, szintén ott élnek tovább is — Jánost kivéve — néhány mulatságos napnak, akár mintha Odysseus kísérő társai lennének. Miklós a csárdában tombolja ki magát az átszenvedett nélkülözések után.

Odysseus furfangja végigkíséri János vitézt is kalandozásain. Toldi jellemétől távol áll a fufang, a ravaszság. Annál feltűnőbb és csakis Petőfi János vitézén keresztül válik érthetővé, hogy ő is fondorkodik. Leszegzi az örök ruháit, hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének, fegyverhez ne nyúlhassanak. Oly fogás ez, mint Odysseusé, a ki gondoskodik róla, hogy a kérők ne juthassanak fegyvereik birtokába, mikor a bosszú órája elérkezik, vagy János vitézé, a ki a boszorkányok seprőit messzire elhordja. János vitéz oly tömegkivégzéseket hajt végre minden lelki tusakodás nélkül rablókon, boszorkányokon, mint Odysseus a hűtlen komornákon és a kérőkön. Toldi Miklósban is nem egyszer felvillan a gyilkolás gondolata, de Arany művében a biblia erkölcstana ellensúlyozza a hős lelkében a gyilkosság tervét. Hogy erre az ellensúlyozásra szükség van, hogy bár Arany költeményének terve eleve kizárja a testvér-gyilkosságot, Miklósban mégis nagy készséggel feltámad háromszor is György megölésének gondolata: György arczúlütése után, a nádasban és a szűnyogháló mellett: ezt az Odysseiának és a János vitéznek a természeti ösztönök jogán alapuló felfogása teszi érthetővé. Abban is analogiát látok Petőfi és Arany eljárása közt, hogy mindketten az Odysseia néhány nagyobb eseményét is felhasználják költeményükben. Az Odysseiában

Alkinoosnak beszéli el Odysseus bő lakoma után viszontagságait. A király neki szánja kedves leányát, Nausikaát, végül kincsekkel bocsátja útra a hazavágyó Odysseust, a ki gályára száll. A hajó szerencsétlenül jár, maga Odysseus partra ér. János vitéz a francia királynak beszéli el bő lakoma után viszontagságait. A király leánya kezét ajánlja fel a vitéznek, de János hazavágyik hű kedveséhez, mint Odysseus Penelopéhez. Erre kincsekkel halmozza el a francia király János vitézt, a ki hajóra száll. Szintén szerencsétlenség éri őket a tengeren; maga János vitéz megmenekül. A másik nagy hatás: Tündérország leírása. Petőfi ezt nem vette Artus és Nagy Károly regéköréből, sem az Atlantis görög mythosból, mint Pulszky Ferencz hitte (Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847.), hanem az Odysseiából. Ebben van a legrégebbi adat a későbbi regében is szereplő boldogok szigetéről. Ide kerülnek a halál helyett a kiválasztottak, itt élnek tovább nagy boldogságban. Ily sors jut az Odysseia szerint Menelaosnak is:

»Élsz a világ végén, szent Elysion mezejében,
Hol csak öröm, csupa boldogság is az emberi élet,
Nincs ott hó, zivatar se dühöng, zápor se patakzik,
Csak suhogó Zephiros szele száll lebegő fuvalommal
Okeános mellől...

(Kemenes József fordítása.)

Petőfi az Odysseia e helyét követi Tündérország leírásában. János vitéz is az *óceánon túl, a világ végén* akad arra a *tündérszigetre, hol híre sincs a télnek, hol halált nem ismerve élnek a boldogok, hol suhogó szellők szállnak.*

Az Odysseia némely cselekményét veszi alapul Arany a Toldi II., III., VI. Énekében, a mint ezt a folyóirat hasábjain nemrég kimutattam. Ezeket nem szükséges újra tárgyalnom. A János vitéz és a Toldi egész conceptiója is egyaránt az Odysseia hatásán alapszik. A mint Petőfi a görög naiv epos szellemében fogja fel a nép fiát, úgy járt el Arany az egész mű demokratikus felfogásával.

Nem a kalandos bolyongás a fődolog az Odysseiában, sem a János vitézben, hanem az az erkölcsi eszme, hogy a férfias elszántság semmi veszélyben nem csügged el s hogy a szülőföld s a szeretteink utáni vágyat semmi sem irthatja ki az igaz emberből. Sem Odysseus, sem János vitézségét és higgadt elméjét nem törik meg a tenger vészei s az óriásokkal való küzdelem. Hű szeretetüket nem győzheti le semmi élvezet, semmi varázs, még a halhatatlanság ígérete sem. Nausikaa, Kirke, a sirének, Kalypso s az örök ifjúság, az örök élet szépsége nem tántorítják meg Odysseust, ép úgy János vitézt sem a szűzies báj, a francia királyleány szerelme, de a tündérek örök boldogsága sem bilincselheti le hosszabb időre Iluskája nélkül. Gyönyörűnek festi Kalypso szigetét Homeros s Odysseusnak

még ily szigeten sincs maradása. A sziklás Ithaka után vágyik. »A francziák földje gyönyörű tartomány, egész paradicsom, egész kis Kanaán«, János vitéz mégis hazavágyik alföldi kis falujába. Ily nemes léleknek alakítja Petőfi a nép egyszerű fiát és vitéznek is, a minő Odysseus.

Fortélyosnak, ha kell. A haramiák bormámorát ép úgy kihasználja vesztükre, mint Odysseus Polyphemosét; a vad-ságot, durvaságot furfanggal, csellel viszonozza János vitéz is, akár csak Odysseus. Vakmerőnek is jellemzi hőjét Petőfi, mert sokszor maga keresi fel a veszélyt, így az óriások országát, mint Odysseus a Kyklops barlangját. E kalandok közt a világ végtelen terjedelme, a tengerek szédületes nagysága tárul elénk, mint az Odysseiában. Mintha csak mondaná Petőfi: mindez a végtelenség nyitva áll a nép egyszerű, derék fiának.

Arany concepciója is az Odysseiára utal. Nem oly fantatikus az ő demokratikus érzése, mint Petőfié, de ép oly mély. A családi és mezei életből emelkedik ki az ő hőse is, még pedig tudatos dicsőség- és tettevágyással. Az élet lehűti e vágyat. »Félre innen rongyos«, — mondják — »ha meglátnak«, — gondolja Toldi a mészárosokkal való jelenete után.

Odysseusnak valóban ezt mondták a kérők, mikor Penelope kinyilvánította, hogy ahhoz fog menni férjhez, ki Odysseus íjját felajzza és a tizenkét fejsze-fokon átlő. Hasztalanul próbálkoznak, nem bírják felajzani az íjjat. A csavargó, kinek meze fejedelmet rejt, megoldja a feladatot.

Nagy Lajos annak igéri Miklós vagyonát, ki a cseh vitézt legyőzi. György s a nemes vitézek közül sokan nem is próbálkoznak; a csavargó Miklós, ki azonközben édesanyja jóvoltából átváltozott díszes daliává, mint Odysseus a Pallas Athéné kegyéből, legyőzi a kérkedő lovagot.

* * *

Az Odysseia csak egyike azoknak az erőknak, melyeknek a János vitéz keletkezését köszönhette, melyektől ép ezért Arany is Toldija sikerét remélte. A másik ilyen erő: a magyar népdal. Népdalaink sympathetikus természetérzését szólaltatja meg Petőfi is, Arany is.

J. V. IV.

A harmat, mely akkor ellepett fűt, bokort,
Tán a szánakozó csillagok könnye volt.

Toldi IX.

Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj sírt arra örökösök helyett.

A magyar népdal tropusaira ismerünk a következő sorokban :

J. V. IV.

Elváltak egymástól, mint ágtól a levél,
Mindkettejük szíve lett puszta, hideg tél.

Toldi VII.

Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló,
A melyről leszdedte a kalászt a sarló.

A harmadik erő : a népmese. A János vitéz népmese és minden része, éneke külön emlékeztet egy-egy népmesénkre. Olyan ez a költőisített mese, mint egy nagy illatos virág, melynek minden magja új virágot rejt. A mi mesét úton, csárdákban, kaszárnyákban, hányatott ifjúsága éveiben Petőfi meghallgatott, szinte mindet megörökítette e remekműben. Talált gyermek, gátolt szerelem, bujdosás, haramiák, tönkrevert király, csodás hadviselés, elragadott királyleány, vadállatok megfékezése — útszéli népmesei motívumok. A többit Henszelmann Imre és Kalmár Elek mutatta ki népmesegyűjteményeinkben.

Arany nem meríti tárgyát a népmesékből. Nem mintha művészi képzelete nem vonná ebbe az irányba. Hiszen Toldi után megírja ugyancsak a János vitéz hatása alatt Rózsa és Ibolya tündérmeséjét. Nem mintha nem ismerné eléggé a magyar népmeséket. Arany maga írja Merényi László : »Eredeti népmesék« cz. könyvéről szóló bírálatában, hogy jól ismeri a magyar nép meséit. De neki a pályázat szelleméhez híven történeti tárgyat kellett feldolgoznia. De műve *szerkezetében* a magyar népmese a mintája, csakúgy, mint Petőfié is az. Főleg két mozzanat itt a figyelemreméltó. A népmese népszerű szerkesztési módja a persuasio : a hős egy bizonyos jellemző tulajdonságának különböző helyzetekben, viszonyokban való feltüntetése. Miklós ereje kitűnt a malomkőemeléskben, a vendégoldal kitartásában, így készít elő a költő a farkas-bikaviadalra, majd a mérkőzésre. János vitéz könnyedén kiemeli a fazekasnak posványba rekedt szekerét ; így elhiszszük, hogy az óriásokhoz bátran bekopogtat. Henszelmannak tehát nincs igaza, hogy a fazekassal való jelenet fölösleges. Nem azért írta meg Petőfi, hogy legyen Jánosnak kitől tudakolni az utat. Petőfi művében sincs egy henye részlet sem. Ennek bizonyítására legalább egy példát ideiktatok. Kukoricza Jancsi az éjben világosságot lát. Azt hiszi, csárda ; betér. »De nem volt az csárda, hanem tizenkét zsványinak mulatótanyája.« De hiszen csárdában is szoktak volt valamikor zsványok mulatni ! Igen ám, de akkor csak a pandúrok gyűjthetnék fel fejük felett a házat, semmi esetre egy juhászlegény. Petőfi költeményében is tehát minden sornak fontosságot kell tulajdonítanunk.

A népmese szereti bujdosó hősét emberszeretőnek, nemeslelkűnek rajzolni. Miklós segít a pesti népen, János vitéz a fazekason. Az özvegyasszony bánata meghatja Miklóst, mint Jancsit a francia király kesergése. S mikor a mesebeli hős egy egész ország becsületét megmentő vitézi tettet visz végbe, lovaggá ütik. Jancsit a francia király, Miklóst Nagy Lajos üti lovaggá.

4. A népelet megfigyelései szintén sokszerűen szövődtek be János vitéz hatása alatt Arany Toldijába. A falusi szilaj legény bosszúállása haragosán a népi élet megfigyelésén alapszik mindkét műben. Jancsi házfelgyújtással fenyegeti a mostohát; György azt panaszolja a királynak, hogy Miklós rátörhet.

Ugyancsak népi felfogás volt Petőfi és Arany korában, hogy a falusi legény, ha rossz fát tett a tűzre, vagy szegénylegénynek, vagy katonának áll. Jancsi nem áll be zshiványnak, bár alkalmat ad rá neki a költő és épen ezért nem henye epizód, mint Henszelmann és mások állítják, a rablókkal való találkozására. Miklós sem lesz zshivány, nem vetemedik újra gyilkosságra, mint Ilosvai krónikájában, hol tehát a régi népi tapasztalat értelmében betyár is, katona is lesz belőle elbujdosása után. Ilosvai a mondát két variációban hallhatta és minden motiváció nélkül egybeírta. Arany művében Miklós katonának áll, mint Kukoricza Jancsi is.

Népi felfogás a két költeményben, hogy a magyar lóra termett s hogy a magyar vitéz különb az idegennél.

5. A néplélek ismeretére vallanak: a történeti vonatkozások. Török-tatár, Dárius kincse szerepel a János vitézben, a Toldiban. Egyéb történelmi, földrajzi adatai a népnek zavarosak; így adja őket Petőfi is.

A néplélek ismeretére vall a biblia motivumainak felhasználása a két műben. A biblia a nép lelki eledele, »mennyei mannája«. A János vitézben sok a bibliai reminiscencia. »Nem kelt fel titeket más, majd csak az ítéletnap i trombitálás.« »Ugy élünk, mint Ádám és Éva a paradicsomban.« »A francziák földje egész paradicsom, egész kis Kanaán.« »A zöld mező vörös tengerré lett.« Az árvaság panaszlása és az árva bizodalma a János vitézben és a Toldiban egyaránt az ó-testamentum Istenét, az özvegyek és árvák gyámolát juttatja eszünkbe. A Toldi bibliai elemeiről Bánóczi József írt igen szépen. Úgy hiszem, hogy ezeket némileg a bibliát forgató nép szellemében mesélő Petőfi is érlelte.

* * *

Van eltérés is a két remekmű közt. A természeti ösztönöket másképp értékeli Petőfi, mint Arany. Toldi II. Énekében a falusi nép kíváncsiságát, IX. Énekében a városi népét örökíti meg a költő: ott egy füstölgő kémény, itt egy királyi sátor láttára. János vitéz is »kíváncsiságos«. Hogy egy világirodalmi példával

illusztráljam az ellentétes felfogást: Arany a Goethe »Hermann und Dorothea«-ja gyógyszerészének pártján van e kérdésben. Megvetőleg szól a kíváncsiságról, mely egy-egy látványosságra odacsődíti az ilyenkor semmi fáradságtól vissza nem rettenő népet. Erre vall Aranynak ez a sora: »Tömérdek ember az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.« Petőfi a Hermann und Dorothea lelkészének nézetében osztozik: a kíváncsiság ösztönéből jó fakad. János vitéz így jut a bűvös síp birtokába, majd az óperenciára lévén kíváncsi, Iluskáját nyeri vissza,

Érdekes, hogy Goethe művében a lelkész, itt Petőfi képviseli ebben a kérdésben Rousseau — álláspontját. Még nagyobb az eltérés a két fő hős természeti fejlődésében. Toldi Miklós nem az az »eszményített paraszt«, a minék mondják. Arany nem akart »tisztán népköltő« lenni, mint Petőfi, a ki szintén nem az, egyéb sok művében. János vitéz így mutatkozik be a francia királynak: »Kukoricza Jancsi becsületes nevem; egy kicsit parasztos, de én nem szégyelem«. Toldi Miklós ellenben megsértődik, mikor parasztnak szólítják. A parasztfiu előbb érik, mint a nemzetes Toldi Lőrinczné fia. Miklósnak anyjához való ragaszkodását, a közte és György, valamint Bencze közti viszonyt, gyermekes bosszúját, elhagyatottságának érzését nagy, gyermekényi fiatalságának tudhatjuk be. Kukoricza Jancsinak víg útítársa a könnyelműség, mely nem gyermekkorunkban, hanem Goethe szerint is ifjúkorunkban elrejti előlünk a veszélyeket s gyógyítóan, hamar eltörli a fájdalom, a bú nyomait. Jancsi sok mesés kalandjának és Iluska halálán való megvigasztalódásának ez a lélektani magyarázata.

Egykorú a két hős, de a különböző társadalmi fokon különbözőképen fejlődnek. Jancsi és Miklós gyöngédsége kétszer nyilatkozik igen hasonló módon és helyzetben. Jancsi véres harc után nyájasdadozva szól a szép királyleányhoz, holott nemrég káromkodva beszélt elrablójával; lassan ballag vele, pedig nem sokkal előbb vágatva üldözte az ellenséget.

A végbeli vitézeknek vakmerő kalandok után megnyilatkozó gyöngédsége, udvarlása ez. Saint-René Taillandier nem ok nélkül hasonlítja e költeményt a középkori troubadourok dallamaihoz. Miklós is gyöngéd. A véres farkasviadal után tétovázik keze a kilincsen. A contrastból itt a gyermek fiúi gyöngédségét érezzük ki.

Jancsi ezeket a szavakat intézi a francia királyhoz: »Egyszer én *valahogy* nyájam elszalasztám.« Gyöngéd kedvese iránt. Nem akarja elárulni, hogy Iluskának is része volt szerencsétlenségében, hogy míg az ő védelmére kelt mostohája ellen — veszett oda a nyája.

Miklós Nagy Lajos előtt így szól: »Magam sem tudom, hogy esém gyilkosságba.« Miklós gyöngéd — testvérbátyja

íránt. Nem akarja elárulni, hogy György ingerelte ellene a dobáló vitézeket. Még a nyelvtani szerkezet is egyezik a két költemény e helyén — esém, elszalasztám. —, de annál nagyobb a különbség a két főhős érzelmének tárgyában. A János vitéz szerelmi történet s ebben tér el főleg Arany művétől. De azért itt is felismertünk Arany rajzán egy-egy vonást, melyet Petőfi szellemujja vont.

Arany János a trilogia másodiknak elkészült részét, Toldi estéjét Petőfi-nek akarta ajánlani. A dedicatio 1847 május 27-én Petőfi-hez intézett levelében fennmaradt: Petőfi Sándor-nak, A költőnek, Barátomnak.

Petőfi-nek, a költőnek köszönhette Toldiját; Toldijának köszönhette Petőfit, a barátot.

DR. HARMOS SÁNDOR.